

УДК 334.75

Братута О.Г.

кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри економіки промисловості
та організації виробництва,
Український державний хіміко-технологічний університет

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ ЯВИЩА «ОБ'ЄДНАННЯ ПІДПРИЄМСТВ» ЯК ПРОЦЕСУ У СКЛАДІ ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ БУТТЯ

У статті досліджено поняття явища «об'єднання підприємств» як процесу у складі економічної сфери буття. Спроба розкрити економічну природу зазначеного явища здійснена в концепції об'єднань підприємств. Опоненти обмежилися лише аксіоматичним визначенням виду процесу відтворення суспільного виробництва, внаслідок якого виникає це явище, а саме інтеграції, хоча останній не відповідає його економічній природі. Визначено, що об'єднання підприємств як окрема сучасна мікроекономічна система виникає внаслідок дії такого виду системоутворюючого процесу, як процес об'єднання, функціонує на основі такого типу господарського механізму, як координаційний механізм, утворюється завдяки способу консолідації. Проведення подальших досліджень потребує вивчення явища у завершальному методологічному аспекті, а саме у відносинах із зовнішнім середовищем.

Ключові слова: методологічний аспект дослідження, явище як процес, об'єднання підприємств, процес об'єднання, координаційний механізм, спосіб консолідації.

Вступ. Магістральний процес еволюції економічної сфери буття виявляється у змістовних і формальних змінах, що стосуються як економічних відносин на всіх її рівнях, так і суб'єктів цих відносин. Процес змін в економічних системах мікрорівня знайшов відображення в тому, що не тільки почали з'являтися нові видові форми в межах до того єдиного типу цих систем, а саме підприємства, але й виникли нові типи, які мають власні видові форми, є альтернативними щодо базового типу способами організації ведення підприємницької діяльності. Однією з таких видових форм економічних систем мікрорівня є об'єднання підприємств. Об'єднання підприємств можна вважати відносно новим явищем на сучасному етапі розвитку економічної сфери буття. Використання цієї організаційної форми здійснення підприємницької діяльності серед суб'єктів господарювання ще не набуло масового характеру як у світі загалом, так і в Україні зокрема. Ця ситуація обумовлена такими основними причинами,

як обмежений досвід господарської практики в часі, методологічна неповнота проведення дослідження та онтологічна невизначеність зазначеного явища, а отже, праксеологічною обмеженістю використання цього засобу забезпечення умов для здійснення підприємництва, а також ведення конкурентної боротьби підприємствами в сучасних економічних умовах.

Аналіз останніх наукових досліджень. Спроба дослідити економічну природу зазначеного явища здійснена в концепції об'єднань підприємств [1–7]. До провідних розробників згаданої концепції як з точки зору масштабу, так і щодо глибини дослідження проблеми виникнення нових господарюючих структур можна віднести Л.М. Чепурду, О.О. Гиля, І.Т. Єгорову, Б. Гаррета, П. Дюссожа, Л.М. Ганущак-Єфименко. У фокусі проведених досліджень знаходилися питання визначення згаданого явища як предмету, частково – як процесу, а поза увагою залишився розгляд у відносинах із зовнішнім середовищем. В результаті, а також

внаслідок низки онтологічних хиб і логічних помилок розробникам цієї концепції не вдалося вирішити згадану проблему, тому відповідна сукупність знань не набула форми розвинутої теорії.

Мета статті. Методологія теоретичного дослідження вимагає розкриття природи будь-якого явища у трьох аспектах, а саме як предмету, процесу, у відносинах із зовнішнім середовищем. Автором статті досліджено перший із зазначених аспектів, що дало підстави подальшого вивчення відповідного явища як процесу. Опоненти обмежилися лише аксіоматичним визначенням виду процесу відтворення суспільного виробництва, внаслідок якого виникає це явище, а саме інтеграції, хоча останній не відповідає економічній природі об'єднання підприємств. На нашу думку, відповідна проблема потребує вирішення низки теоретичних питань онтологічного характеру, що стосуються визначення виду системоутворюючого процесу, який обумовлює виникнення на сучасному історичному етапі еволюції економічної сфери буття об'єднання підприємств як її нового своєрідного явища; певного способу організації безпосереднього досягнення мети створення об'єднання підприємств; типу внутрішнього господарського механізму, який забезпечує функціонування цієї видової форми мікроекономічної системи підприємництва; технології функціонування відповідного господарського механізму щодо досягнення мети функціонування об'єднання підприємств; особливостей вияву системного (синергетичного) ефекту, який виникає в процесі функціонування будь-якої видової форми об'єднання підприємств; типу оцінювання ефективності функціонування об'єднання підприємств як окремої видової форми мікроекономічної системи підприємництва; складу принципів створення та функціонування об'єднання підприємств. Під час здійснення теоретичного дослідження використані методологічні засоби порівняльного, історичного, факторного, системного та категоріального аналізу, а також узагальнення.

Викладення основного матеріалу. В концепції об'єднань підприємств її розробниками для позначення виду системоутворюючого процесу на мікрорівні використовуються два, згідно з тлумаченням її розробників, синонімічні наукові терміни, такі як «процес інтеграції» та «процес об'єднання». За такого підходу до складу видових форм об'єднання підприємств включені мікроекономічні системи як цілісного типу (корпорація, трест, концерн), так і сумативного (картель, промислово-фінансова група, стратегічний альянс). На нашу думку, різноманіття типових форм мікроекономічних систем підприємництва онтологічно хибно пояснювати лише дією одного процесу, а саме інтеграції. Основною підставою такого категоричного твердження є наявність суттєвих відмінностей в економічній природі відповідних явищ. Заміна одного процесу на інший або їх отождолення не вирішує цієї проблеми, а лише призводить до продукування нових хибних положень і формування квазі-

теоретичних позицій. Спираючись на вищезазначене твердження, методологічно правильним вважаємо підхід, що передбачає виокремлення низки специфічних процесів, спільною ознакою яких є здатність до системоутворення.

Процес інтеграції стосується виключно організаційних відносин, що виникають не в складі одного підприємства, а між декількома господарюючими суб'єктами. При цьому, як свідчить господарська практика, можливі два варіанти наслідків його дії.

1) Одне з групи зазначених підприємств купує активи інших, використовуючи такий специфічний спосіб власного організаційного розвитку, як поглинання. Підприємства, що стали об'єктом господарської експансії, втрачають здатність до власного самостійного економічного буття, перетворюючись на окремі структурні підрозділи відповідної юридичної особи.

2) Усі підприємства із зазначеної групи добровільно втрачають здатність до власного самостійного економічного буття. Використовуючи такий специфічний спосіб організаційної взаємодії, як злиття, вони утворюють новий господарюючий суб'єкт, виступаючи основою для формування його організаційної та виробничої структур.

Результатом будь-якого варіанта дії процесу інтеграції є поява якісно нової видової форми мікроекономічної системи підприємництва цілісного типу. На підставі наведених положень можна зробити такі висновки:

1) процес інтеграції належить до складу системоутворюючих процесів та одночасно є альтернативним щодо процесу концентрації, оскільки вони обидва можуть бути використані підприємствами під час розроблення стратегії їх господарської діяльності, зокрема щодо організаційного розвитку;

2) процес інтеграції приводить до утворення та виникнення на основі уже наявних нової видової форми мікроекономічної системи підприємництва цілісного типу;

3) під дію процесу інтеграції підпадає лише така типова форма мікроекономічної системи підприємництва, як підприємство.

Загальною ознакою, яка притаманна як поняттю «процес інтеграції», так і поняттю «процес об'єднання», є те, що внаслідок їх дії утворюються організаційні структури підприємництва, але не враховано те, що останні мають різну економічну природу. Крім того, відповідна ознака визначення поняття належить до класу категорій координації, а не субординації, а отже, не визначає його сутність. Тому авторами концепції була допущена логічна помилка отождолення понять, відмінних за своїм змістом.

Додатково до того, що процеси інтеграції й об'єднання відрізняються за наслідками їх дії, відмінність між ними виявляється у способах системоутворення. Тоді як процесу інтеграції притаманні такі способи, як придбання, поглинання та злиття, процес об'єднання характеризується консолідацією.

Дія способу консолідації стосовно такої типової форми мікроекономічних систем підприємництва, як об'єднання підприємств, виявляється у згуртуванні членів цієї організаційної структури навколо подібних цілей (забезпечення необхідного рівня конкурентоспроможності для кожного з підприємств, що входять до її складу), координації їх діяльності щодо або спільного використання уже наявних у цих підприємств конкурентних переваг, або спільного створення та використання додаткових конкурентних переваг.

На підставі наведених положень можна зробити такі висновки:

1) процес об'єднання належить до складу системоутворюючих процесів та є альтернативним щодо процесу інтеграції;

2) спосіб його реалізації (консолідації) є специфічним і відмінним від тих, що формують системи цілісного типу;

3) внаслідок його дії утворюється окремий тип мікроекономічної системи підприємництва, а саме об'єднання підприємств.

До суттєвих відмінностей між поняттям явища об'єднання підприємств як процесу та іншими видовими формами мікроекономічної системи підприємництва, зокрема підприємством, необхідно та доцільно віднести якісну різницю в типах внутрішнього господарського механізму, який забезпечує їх функціонування. Якщо в основу забезпечення діяльності підприємства покладено ієрархічний тип господарського механізму, що на сучасному історичному етапі еволюції економічної сфери буття доповнюється ринковим, забезпечує функціонування інших мікроекономічних систем, то функціонування об'єднання підприємств пов'язане з новим третім типом господарського механізму, а саме координаційним. Його існування було відкрито представниками неінституційної теорії фірми [8, с. 175]. Водночас слід зауважити, що її автори лише констатували наявність відповідного типу господарського механізму та не приділили достатньої уваги розкриттю змісту цього явища. У дефініції його поняття сутність координаційного механізму визначається як «третя форма інституційних економічних дій: співпраця між підприємствами ("interorganizational collaboration")» [8, с. 175].

Вирішення зазначеної теоретичної проблеми потребує встановлення повного переліку основних істотних ознак поняття відповідного явища, що доцільно зробити на основі порівняння його змісту з поняттями інших типів господарського механізму, зокрема ієрархічного та стихійного (ринкового).

Координаційний механізм відрізняється від інших типів господарського механізму такими ознаками:

- 1) від ієрархічного:
  - забезпечує відносини між елементами системи на мікрорівні (підприємствами), а не наноекономічному рівні (підрозділами підприємства);
  - забезпечує відносини між елементами системи, які у просторовому вимірі мають горизонтальну, а не вертикальну конфігурацію;

– відносини між елементами системи мають характер співпорядкування, а не підпорядкування;

– діяльність кожного елемента системи зумовлена власним економічним інтересом, а не визначається директивами одного з них щодо інших;

– забезпечує баланс інтересів елементів системи, а не підпорядкування їх діяльності інтересам системи;

– цілей діяльності елементів системи подібні одна одній, на противагу різноманітності цілей відповідних елементів;

2) від стихійного (ринкового):

– забезпечує відносини між елементами системи у формі співробітництва, а не конкуренції;

– забезпечує баланс, а не конфлікт інтересів елементів системи;

– забезпечує узгоджену, на противагу невпорядкованій щодо цілей функціонування системи, діяльність кожного з її членів.

На підставі наведених вище положень координаційний механізм слід визначити як окремий тип господарського механізму, що забезпечує упорядковану діяльність елементів економічної системи у формі співробітництва на основі консолідованих їх власних економічних інтересів та мотивів, а також подібності цілей їх діяльності. Щодо об'єднання підприємств це означає певний сучасний інститут у складі товарної форми організації економічної сфери буття, через який реалізуються як мета створення, так і мета функціонування відповідної видової форми мікроекономічної системи підприємництва.

У зв'язку з вищезазначеним необхідно наголосити на тому, що господарський механізм функціонування мікроекономічної системи як своєрідне економічне явище є складною системою. В економічній науковій літературі щодо розкриття змісту поняття відповідного явища дослідження обмежуються визначенням його сутності через встановлення основної істотної ознаки, яка стосується лише мотиваційної складової, що зумовлює процес функціонування будь-якої мікроекономічної системи. Таким чином, висвітлюється та розкривається лише необхідна умова, завдяки якій відповідний інститут забезпечує реалізацію власної місії. Тобто дається відповідь на питання про те, чому, а не як господарський механізм зазначену місію реалізує. Додатковими елементами в його структурі як складної економічної системи є формальний та інструментальний елементи. Перший із зазначених елементів виявляється у способі створення певної мікроекономічної системи, а отже, легітимізує цілі та засади її функціонування. Інструментальний елемент виявляється у засобах, завдяки яким досягається мета створення певної мікроекономічної системи.

На підставі представлених вище трьох складових елементів структури зазначеного економічного інституту господарський механізм функціонування об'єднання підприємств як видової форми мікроекономічної системи підприємництва можна представити та охарактеризувати таким чином:

1) мотиваційний елемент – функціонування відповідної мікроекономічної системи зумовлене консолідованим економічним інтересом та мотивом господарської діяльності підприємств, які брали участь у її створенні та увійшли до її складу;

2) формальний елемент – цілі та засади функціонування відповідної мікроекономічної системи формалізуються в договорі, який укладається між підприємствами щодо її утворення;

3) інструментальний елемент – тип і склад видо-вих форм економічних інновацій, завдяки яким досягається мета утворення об'єднання підприємств.

Особливості структури координаційного типу господарського механізму функціонування об'єднання підприємств обумовлюють специфіку технології функціонування цього економічного інституту. При цьому слід зазначити, що ця технологія функціонування координаційного механізму стосовно досягнення мети функціонування об'єднання підприємств не є єдиною, а відповідно до мети створення цієї мікроекономічної системи підприємництва передбачає шість варіантів:

1) стосується тих підприємств, що належать до лідерів галузі, рівень конкурентоспроможності яких є однаковим або не суттєво відрізняється; особливість технології цього варіанта функціонування координаційного механізму полягає в просторовому розмежуванні господарської діяльності учасників об'єднання підприємств щодо можливості використання вже наявних у них конкурентних переваг та забезпечення реалізації їх власного економічного інтересу кожному окремо;

2) забезпечує учасникам об'єднання підприємств використання спільно ними придбаного (придбаних) специфічного (специфічних) економічного (економічних) ресурсу (ресурсів);

3) забезпечує учасникам об'єднання підприємств застосування у їх господарській діяльності низки специфічних економічних ресурсів, кожний з яких перебуває у власності окремого підприємства, на основі паритетного обміну правами між ними щодо використання зазначених ресурсів;

4) забезпечує учасникам об'єднання підприємств узгоджені за цілями, а також у часі інноваційну та інвестиційну діяльність технологічно споріднених підприємств виробничої сфери щодо створення та впровадження глобальних базисних піонерних економічних інновацій;

5) забезпечує процес розширеного відтворення сформованого для учасників об'єднання підприємств комплексу специфічних активів;

6) забезпечує використання спільно створеного для учасників об'єднання підприємств комплексу специфічних економічних ресурсів.

Специфіка типу внутрішнього господарського механізму, що забезпечує функціонування об'єднання підприємств, а також істотних ознак поняття цієї видо-вої форми мікроекономічної системи підприємництва

обумовлюють особливості двох передостанніх аспектів характеристики відповідного явища як процесу:

– системного (синергетичного) ефекту від функціонування цієї організаційної структури;

– типу оцінювання ефективності функціонування відповідної системи.

Як зазначалося вище, об'єднання підприємств належить до систем сумативного типу з ознаками організаційної структури, що якісно відрізняє цю економічну систему від елементів, які її утворюють, а саме підприємств, що належать до іншого типу мікроекономічної системи підприємництва. Наведені ознаки обумовлюють особливості вияву синергетичного ефекту внаслідок функціонування цієї специфічної системи. Щодо підприємства як окремої видової форми мікроекономічної системи цілісного типу з ознаками організаційної структури, то цей ефект виявляється класично, а саме як якість новоствореної системи вище, ніж елементів, що її утворили. В економічному тлумаченні це означає, що сукупність конкурентних переваг, а отже, ефективність господарської діяльності інтегрованого підприємства переважає відповідні характеристики та показники підприємств, що його утворили внаслідок процесів злиття чи поглинання. В разі об'єднання підприємств спостерігається парадоксальний ефект синергії, а саме новостворена система поліпшує кумулятивним чином тільки економічні якості її елементів.

Щодо типу оцінювання ефективності функціонування об'єднання підприємств як окремої форми мікроекономічної системи підприємництва, то його особливості обумовлені перш за все специфікою мотиваційного елементу координаційного типу внутрішнього господарського механізму, який забезпечує функціонування зазначеної системи, а він виключає наявність у відповідній системі власного економічного інтересу та мотиву до здійснення господарської діяльності.

Для кожного типу господарського механізму характерний специфічний тип оцінювання ефективності функціонування відповідної видової форми мікроекономічних систем підприємництва:

1) для стихійного (ринкового) типу характерна конкурентна ефективність (мікроекономічна система комерційного типу);

2) для ієрархічного – планово-директивна (підприємство);

3) для координаційного – Парето-ефективність (об'єднання підприємств).

Визначені вище складові характеристики об'єднання підприємств як процесу, насамперед процес утворення відповідного економічного явища та тип внутрішнього господарського механізму його функціонування, дали змогу встановити основні принципи створення та функціонування відповідної видової форми мікроекономічної системи підприємництва.

Попередньо слід зазначити, що нині у вітчизняній науковій економічній літературі виділяють такі принципи створення та функціонування об'єднання під-

приємств, як принципи свободи вибору форми об'єднання, майнової рівноправності партнерів, свободи вибору організаційної структури та форми управління, вибору ступеня самостійності учасників, відповідальності щодо зобов'язань, що виникли під час вступу до об'єднання [1; 2]. Наведені основні принципи, як і трактування змісту поняття «об'єднання підприємств», передбачають формування цієї організаційної структури підприємництва як цілісної економічної системи мікроекономічного рівня, що відповідає більшою мірою економічній природі підприємства, ніж об'єднанню підприємств. Система основних принципів створення та функціонування об'єднання підприємств як загальна основа формування будь-якої його видової форми з огляду на істотні ознаки цього явища має включати такі елементи:

- 1) добровільність входження;
- 2) баланс інтересів членів об'єднання;
- 3) підпорядкованість діяльності об'єднання інтересам його членів;
- 4) консенсус у прийнятті управлінських рішень підприємствами, що входять до складу об'єднання.

Висновки. Об'єднання підприємств можна вважати відносно новим явищем на сучасному етапі розвитку економічної сфери буття. Використання цієї організаційної форми здійснення підприємницької діяльності серед суб'єктів господарювання ще не набуло масового характеру як у світі, так і в Україні. Спроба дослідити економічну природу зазначеного явища здійснена в концепції об'єднань підприємств. Внаслідок низки онтологічних хиб та логічних помилок розробникам цієї концепції не вдалося вирішити згадану проблему, тому відповідна сукупність знань не набула форми розвинутої теорії. Явище об'єднання підприємств досліджено в такому методологічному аспекті, як процес. Зокрема, визначено, що об'єднання підприємств як окрема сучасна мікроекономічна система виникає внаслідок дії такого виду системоутворюючого процесу, як процес об'єднання, функціонує на основі такого типу господарського механізму, як координаційний механізм, утворюється завдяки способу консолідації. Проведення подальших досліджень потребують вивчення явища у завершальному методологічному аспекті, а саме у відносинах із зовнішнім середовищем.

Список літератури:

1. Гиль О.О., Гришина Л.О., Карась П.М. Экономика та організація діяльності об'єднань підприємств: навч. посібник. Львів: Новий світ – 2000, 2009. 248 с.
2. Экономика та організація діяльності об'єднань підприємств: навч. посіб. / за заг. ред. Л.М. Чепурди. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 269 с.
3. Гаррет Б., Дюссож П. Стратегические альянсы / пер. с англ. Москва: ИНФРА-М, 2002. 332 с.
4. Какаева А.Е., Дуненкова Е.Н. Инновационный бизнес. Стратегическое управление развитием: учебное пособие. Москва: Дело, 2010. 176 с.
5. Сторова І.Т. Экономика та організація діяльності об'єднань підприємств: навч. посіб. Львів: Новий світ – 2000, 2009. 331 с.
6. Ганущак-Єфіменко Л.М., Скоморохов М.О. Концептуальні підходи до обґрунтування інтеграційних процесів суб'єктів. Актуальні проблеми економіки. 2012. № 6. С. 111–117.
7. Литвиненко Н.О. Особливості утворення груп взаємопов'язаних підприємств в Україні та управління ними. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2014. № 794. С. 37–44.
8. Ткач А.А. Институциональная экономика. Новая институциональная экономическая теория: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 304 с.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПОНЯТИЯ ЯВЛЕНИЯ «ОБЪЕДИНЕНИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ» КАК ПРОЦЕССА В СОСТАВЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СФЕРЫ БЫТИЯ

В статье исследовано понятие явления «объединение предприятий» как процесса в составе экономической сферы бытия. Попытка раскрыть экономическую природу указанного явления осуществлена в концепции объединений предприятий. Оппоненты ограничились лишь аксиоматическим определением вида процесса воспроизводства общественного производства, в результате которого возникает это явление, а именно интеграции, хотя последний не соответствует его экономической природе. Определено, что объединение предприятий как отдельная современная микроэкономическая система появляется вследствие действия такого вида системоформирующего процесса, как процесс объединения, функционирует на основе такого типа хозяйственного механизма, как координационный механизм, создается благодаря способу консолидации. Проведение дальнейших исследований требует изучения явления в заключительном методологическом аспекте, а именно в отношениях с внешней средой.

Ключевые слова: методологический аспект исследования, явление как процесс, объединение предприятий, процесс объединения, координационный механизм, способ консолидации.

**RESEARCH NOTION OF THE PHENOMENON “UNITING OF ENTERPRISES”
AS A PROCESS IN THE COMPOSITION OF THE ECONOMIC SPHERE OF BEING**

The article investigates the concept of the “uniting of enterprises” phenomenon as a process in the composition of the economic sphere of being. An attempt to reveal the economic nature of this phenomenon was carried out through the concept of the uniting of enterprises. Opponents limited themselves only to the axiomatic definition given to type of the process of social production reconstruction, which resulted in this phenomenon of integration, although the latter does not correspond to its economic nature. It was established that the uniting of enterprises, as a separate modern microeconomic system, occurs as a result of the type of system-forming process called uniting. It functions on the basis of the type of economic mechanism called coordination mechanism, is formed due to the means in which the uniting takes place. Further research requires studying the phenomenon in its final methodological aspect, namely, in relations with the environment.

Key words: *methodological aspect of research, phenomenon as a process, uniting of enterprises, unification process of uniting, coordination mechanism, means of consolidation.*